

תגובה שגלשה על גדותיה / נתן אלתרמן

1

דברי התגובה של דן מירון, על מה שאמר חיים הזז, בנאום-יובל שלו, בענין ספרות עברית וספרות אידיש, הם חזיון מיוחד במינו, ולא מפני חריפותם אלא מפני תכנם וטיבם. כדי לדון תגובה זו לכף-חובה אין אדם מוכרח לדון את דבריו של הזז כולם לכף-זכות. כך, למשל, מסופק אני אם ראוי היה לו להזז לעשות חשבון ספרויות זה דווקא לעת יובל שלו, אף אם למעשה בחר לדבר על כך רק מפני שביקש להימנע מלדבר על עצמו. יש מקום, לדעתי, לחלוק על דברי הזז גם מצד "אל תעירו", ולא משום ששאלה זו שהוא נגע בה טעונה חמרי-נפץ. טעם זה לעולם אינו צריך להיות מניעה לדיון בענינים שעל הפרק. הטעם הוא אחר. הפולמוסים הכרוכים בענין זה ירדו מסדר-היום, אלא שלא כבענינים אחרים, אפשר לומר כי במקרה זה ירדה השאלה מן הפרק, אך חמרי-הנפץ שלה נשארו בעינם. משום כך אין זה נושא לנאום-יובל ולתזכורת כוללת של סיכום חותך, אלא לממדים אחרים של עיון. יכול אדם, כמובן, לחלוק על דברי הזז לא רק מצד "העיתוי", אלא גם לגופם, כלומר, לענין דעות שהובעו בהם, אל שהתגובה שהגיב דן מירון היא מסוג אחר לגמרי. אין היא בגדר ערעור על דעות, אלא בגדר התרעה כוללת על סילוף טואלי ובגדר תדהמה על אבסורד שצץ לפתע-פתאום בלי שנדע כיצד ומנין ועל סמך מה. דן מירון היה צריך להביא בחשבון כי כמה מעיקרי הדברים שאמר הזז אינם עשויים להדהים כל-כך מלכתחילה, שכן הם בגדר קווים כוללים ורווחים בתפיסת הרבים. יכול המגיב לראותם כמשפטים-קדומים, או כטעות רווחת אך אין הדברים נהפכים לאבסורד גמור, מראש ועד סוף, על-ידי שמדביקים להם תו של שרירות או אונאה, או על-ידי ששולחים את אומרם ל"ספריה".

2

כך, למשל, לגבי דברים שאמר הזז בעניין בזבוזו של כוח-היצירה הלאומי לספרויות יהודיות בלשונות-נכר. דבר זה נראה לו לדן מירון כהנחה כללית ומופרכת מעיקרה. ואף-על-פי-כן הנחה זו, אם היא

מופרכת ואם לאו, היא אחת מנימות-הלווי הרווחות ביותר והבולטות ביותר בכל מה שהגו וכתבו סופרי דור שלם על כוחות חיותו של העם וסיכויי התנערותו לתחיה רוחנית וגופנית. אפשר לחלוק על דברי הזו שאמר כי ספרות ישראל היתה נעשית העשירה בספרויות אירופה, לולא "בזבוז חמסני" זה, ואפשר אפילו להסכים לדעתו של דן מירון שבתנאים אלה היתה אולי ספרותנו נעשית "ביצת רקק מפעפעת". אלא שמירון אינו מסתפק בכך והוא פוסל מכל-וכל את עצם הצגתה של שאלה זו כדרך שהעמיד אותה הזו. דבריו של מירון בענין אי-חוקיותה של השאלה הם פארודיה על סגנון למדני שאינו במקומו ואינו לענינו, שכן לפי זה היה צריך גם ביאליק להביא בחשבון אי-חוקיות זו שעה שכתב בענין דומה להנ"ל "ואשר גדל מבניכם נשר ועשה כנף - - - לא-אליכם המאורות יוריד". לפי זה היה עליו לצרף הערתו של מירון אף אל שמו של השיר ולנסחו כך: "אכן גם זה מוסר אלהים, אם מותר בכלל לדון בהתפתחות חוקית אימננטית, כאילו יש כאן בחירה מוטעית מצד איזו מהות סתמית שאנו מכנים עם".

3

חמתו של מירון נעשית מופרכת עוד יותר שעה שאנו עוסקים לא בתהליכים והערכות אלא בגופי עובדות. את דבריו של הזו על כך ששתי הספרויות נלחמו זו בזו וירדו זו לחייה של זו, דוחה מירון על-ידי שהוא שם את כל ענין "המלחמה" הזאת במרכאות כפולות וטוען שהיא היתה מלאכתם של עסקנים ונמושות בלבד, ולא של סופרים בעלי כוח-יצירה. אם מירון כולל במונח "עסקנים" ראשי תנועות ובעלי תורות פוליטיות וחברתיות, הרי הצדק עמו, אך מלחמה זו – שהיתה מלחמת הלשון העברית והלשון האידית – מפוצצת את המרכאות הכפולות שהוא מכניס אותה בתוכן, לא רק מהיותה סוערת ומלאה חימה ומרורים, אלא מחמת היותה אחת מנקודות-המוקד של פלגות-העם והשקפותיו ונטיותיו ופתרונותיו המוצעים, בעת פולמוס שהיה מן המרים והעזים בתולדותיו.

מעניין כי אפילו משורר אידי שאינו מן הנמושות, כגון מלך ראוויטש, אינו מתכחש למהותה ולמשמעותה של מלחמה זו אף באסופת שירים שהוציא לפני כמה שנים. בהקדמה הוא מסביר, ביושר ובאומץ, מדוע ראה צורך שלא להשמיט מקובץ-שירים זה שיר מסויים, שבו מכוונה העברית בשם "לוקשן קוידש", וכל נימתו של אותו שיר אף היא היתה להעיד שהמרכאות של מירון אינן עשויות להכיל ענין זה. "אם שיר זה או אחר – אומר ראוויטש – אינו אמת כיום, הרי בשעת כתיבתו היו דבריו אמת".

4

איני סבור כי דבריו של הזו על "הבעל-ביתיות של ספרות אידיש ממצות את טיבה. הייתי מזכיר לענין זה ססימניה הבולטים של ספרות זו היו גם היפוכה הגמור של בעל-ביתיות, הן מצד המחאה החברתית שהיא הביעה בתקיפות רבה והן מבחינת הנימה הבוהמית שנשתלבה בה, והן מצד יסודות כגון האדרת ה"עם-

ארציות" בשלב מסויים, וכדומה. אך דן מירון אינו מזכיר את כל אלה, ובאותו טיול קטן שהוא עורך אתנו ב"ספריה", מפתיעה מידת חוסר הרלבאנטיות של רוב הדוגמאות שהוא מביא. יש לפקפק, למשל, אם מנחם מנדל הוא התשובה לדבריו של הזז על הגיבור ה"מתלבט" של הספרות העברית. שכן למעשה אין מנחם מנדל אלא היפוכה הגמור של דמות זו ואין בו כדי לסתור דברים של מי שנתכוון לגיבורי גנסיין או ברנר או פייארברג. כך גם לגבי הפואמות הדראמאטיות של לייזיק. צודק מירון כשהוא אומר כי בפואמות אלו "נבחן חזון הגאולה". אך על אף העמקות והכוח שבהן, אין עיקרן סובב על נושא זה שאליו נתכוון הזז, אלא עיקרן הוא בעיית תיקון העולם ושאלת הצדק והגשמתו וכדומה. אפילו הגולם הוא מבחינה זו רק אליגוריה יהודית לשאלה עולמית. כך גם משה לייב הלפרן, שמירון מביא אותו כדוגמא לסתור, ואף הוא אינו נכנס במסגרת הדברים שאליהם נתכוון הזז שעה שדיבר על הספרות העברית כמורת-דרך לאומה.

5

מה שאמר הזז בענין ש"לא היתה קמה מדינת ישראל אלמלא תחיית הלשון העברית והספרות העברית" הוא, כמובן, דבר נכון רק אם מצרפים לכך שאר גורמים, אך שעה שדן מירון מעיר כי "הדברים שגורים ואפשר גם נכונים, אף כי עדיין חסרים אנו תיאור קונקרטי של הדרך שבה הובילה הספרות העברית להקמת המדינה". הנני חושש כי אילו ניסה מירון להדגים "תיאור קונקרטי" זה היו דבריו גולשים שוב אל הנימה המופרכת של "החוקיות האימננטית" המוציאה דברים מתחומם וניגשת אליהם בכלים שמקומם ברובד אחר לגמרי.

איני יודע מנין לו לדן מירון שדבריו של הזז על "תוצאות" נתכוונו לייבסקציה. אם כך הדבר, אין לפטור זאת במלים סתמיות שנקט מירון לגבי נושא זה, כשם שהזז לא צריך היה לפטור דבר זה באמירה כוללת של אגב. אך עיקרם של דברי הזז הוא במה שנאמר מיד בסמוך לכך, כלומר שהספרות העברית "קירבה את הגאולה" והוליכה למדינת ישראל. שעה שדן מירון אומר בשבחה של הספרות האידית שהיא "נאחזה בחיים היהודים ושאפה להרחיב תחומיהם", היה עליו להוסיף שהיא נאחזה בחיים היהודיים שבגולה ושאפה להרחיב תחומיהם על אותה אדמה שעמדה עליהם אחר-כך לכלותם.

רחוק אני מרחק רב מלראות בכך שאלה של "מי צדק", אך כיוון שעמדתי בראשית הדברים הללו על ה"עיתוי" שאינו נכון, חובה להוסיף ולומר כי יש גם פנים אחרות ל"עיתוי" זה. בימים אלה שבהם הגולה הולכת ונעשית שוב תורת-חיים ואידיאולוגיה, מוטב אולי שלא להכחיש ולהשכיח מכל-וכל תהליכים אשר התעלמות טוטאלית מהם, כדרכו של דן מירון, היא ודאי פחות דבר-בעתו מאשר אמירתם.

בעודי כותב דברים אלה של תגובה-לתגובה, אני יודע כי אותן שאלות של יסוד שנרמזו בדברי דרשתו של הזו ושיוסיפו ודאי להידרש בדברי משיבים ועוררים, הן, על אף הכל, מעצם טיבו ומהותו של יובל ספרותי זה.

יובלו של הזו הוא תאריך שאין חשוב יותר ממנו ואין רב משמעות יותר ממנו בספרותנו בזמן החדש. יצירה זו היא מפעל נדיר לתנופה ולחיות, לחריפות הקווים והגוונים ולסחף הנושאים והענינים שחותמם טבוע בו. אין כיום בספרותנו יצירה אשר חשבונה של אומה וכבשונה של אמנות ממוזגים בה מיזוג עז מזה.

פעמים נראים לך מרחבי יצירתו של הזו כמו נוף שמוצאו מן הגעש שלא פסק, והוא עשוי צלמי-לבה שהגיחו מחביונה של אומה ושל חייה. שבירת הקווים ועיוות הצורות יוצרים כאן מיבנים לא-צפויים וסדר מפתיע של שכבות חשופות, כמו באותם רבדי-הרים שחישופם מגלה ציורי-פתע חדשים של עורקים ושל גוונים שהיו ספונים בתוך האבן.

דבר זה חל גם על הלשון, הסטיליזאציה כאן אינה אלא מעטה דק הנבקע מדי פעם ומבעדו אתה רואה את העברית כשהיא גועשת ומצרפת צירופים ותבניות, אשר כוח-מורשת שבהן, שהוא עיקר, נהפך כאן, יותר מאשר בכל יצירה אחרת, לכוח של חידוש ושל זינוק.

מצד ריבוי-הדמויות והמעשים הרי זו אולי היריעה הרחבה ביותר שיצרה הספרות העברית בזמננו, ועם זאת אין הרחבות גורעת כאן מחריפות הפרטים ובדילוחם המזדקרת על כל שעל. אפילו מבחינת ה"נושאים" משקפת יצירתו של הזו, במידה שאין עזה ממנה, את תהליך המיפגש שהתחולל בדורנו בין הוויות ומורשות ומצוקות של אומה שנתפוררה להרבה ראשים, שכאן, בכרכים אלה, הם כאילו מתנשאים וצופים זה לעומת זה, וזה בפניו של זה. פני סיפורי המהפכה לפני יעיש והיושבת בגנים הם רק אחד העימותים החריפים המתחוללים בתחומיהם של שנים-עשר הכרכים הללו.

אכן, כרכים אלה של "כל כתבי", שניתנו עכשיו בידי העם, הם לא רק נכס. הם מהרבה בחינות יותר מזה וגם ההיפך מזה. עם היותם נכס הם גם רעבון ושקיקה ודחף שאינם פוסקים. בימים אלה של חיפוש "הזהות היהודית", אותו "חיפוש זהות" שנהפך אימרת-כנף נוחה ונעשה כמעט ל"הובי" לאומי, אשר החיפוש הוא עיקרו והזהות היא טפלה לו, בימים אלה ראוי לומר כי זהות יהודית זו מזדקרת מתוך הכרכים הללו ככוח נדיר של מוחשיות ושל תקיפות. היא מזדקרת לא כאספקלריה, אלא כצלם-פנים ברור וחד, שעל אף צלקות ושבירות וריבוי-בבואות שלו, הוא אולי המובהק שבצלמי-אומות ומכוחו משיר גם צלמנו-אנו כיום את מעטה הטשטוש והסתמיות.

יצירתו של הזו נוסכת בכך אותה תחושה נדירה שבה הספרות היוצרת נתפסת לך גם כפלא וגם כהכרח, ולא רק כענין ל"הערכה ספרותית", אלא קודם-כל כענין של כוח חי המעריך אותך לפני שאתה מעריך אותו, ומעניק לך יותר משאתה מתיימר לקבל ממנו.